

Lectio praecursoria. Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion: Core Values and Educational Policies in Four European Nations

Timo Himanen
Turun yliopisto

Yllä olevassa kuvassa on tavallinen suomalaisperhe. Perheen vanhemmilla on selkeä käsitys siitä, mikä heidän elämässään on tärkeää ja mitkä arvot ohjaavat heidän valintojaan. He haluavat välittää käsityksensä hyvästä elämästä lapsilleen. Tähän heillä on täysi oikeus. Ei-totalitäärisessä, liberalistisessa valtiossa jokainen vanhempi voi kasvattaa lapsensa hyväksi katsomallaan tavalla olettaen että kasvatus on asianmukaista.

Yhteiskuntaa, jossa kuvan esimerkkiperhe asuu, voidaan luonnehtia monikulttuuriseksi, monietniseksi tai moniuskontoiseksi. Näin on asianlaita kaikkien läntisen Euroopan valtioiden kohdalla. Nämä ovat olleet monikulttuurisia jo vuosikymmeniä, osa jopa vuosisatoja. Kuitenkin vasta 1960-luvulla alkanut laaja maahanmuutto Euroopan ulkopuolelta on tehnyt Euroopasta näkyvämmän monikulttuurisen.

Eräs monikulttuurista yhteiskuntaa määrittävä piirre on asukkaiden eriävät käsitykset hyvästä elämästä, oikeasta ja väärästä ja siitä, mitkä käytänteet ovat asianmukaisia ja hyväksyttäviä. Etenkin uskontoon liittyvät tavat ja arvot ovat aiheuttaneet kansalaisten välille jännitteitä. Jotkin uskonnolliset ryhmät eivät esimerkiksi kunnioita sukupuolten välistä tasa-arvoa tai yksilön oikeutta itsenäisesti valita omat arvonsa. Erityisesti islam leimataan usein julkisuudessa länsimaisten arvojen vastaiseksi uskonnoksi.

Voidaan kysyä, miten valtion tulisi suhtautua tällaiseen tilanteeseen: Missä määrin valtiovalalla on oikeus puuttua kulttuurisiin tapoihin? Missä määrin ihmisillä tulisi olla oikeus elää omaa, hyväksi katsomaansa elämäntapaa? Kysymys koskee myös kouluopetusta: koulussa annettava opetus ei aina ole yhteneväinen vanhempien vakaumuksen kanssa. Väitöskirjatutkimuksessani olen viitannut tosiasiaan, jonka mukaan tietyt maahanmuuttajavanhemmat pelkäävät lastensa saavan liikaa länsimaisia vaikutteita. He haluaisivat, että myös opetus olisi kotikasvatuksen arvopohjan mukaista.

Vuoden 2001 terrori-iskut vaikuttivat negatiivisesti enemmistön asenteisiin tiettyjä uskonnollisia vähemmistöjä kohtaan. Esimerkiksi Britanniassa tapahtuman jälkeen muslimit, hindut ja sikhit ovat saaneet osakseen enemmän rassistista käytöstä kuin ennen. Näyttäkin siltä, ettei rauhanomainen yhteiselo eri kulttuurien edustajien kesken ole itsestäänselvyys. Yllä mainitut ongelmat ja niille tarjotut ratkaisut ovat toimineet tutkimukseni motivaationa.

Tutkimusongelmat

Tutkimuksessani olen arvioinut monikulttuurisuuden hallitsemiseksi kehitettyjä strategioita Iso-Britannian, Hollannin, Ruotsin ja Tanskan kohdalla. Aihetta olen lähestynyt analysoimalla hallitusten linjauksia sekä arvo- ja uskonnonopetusta ohjaavia asiakirjoja. Lisäksi olen pyrkinyt vastaamaan kysymykseen, mikä on uskonnon paikka nykypäivän eurooppalaisessa yhteiskunnassa. Euroopassa uskonto on perinteisesti rajattu kansalaisten yksityiseksi asiaksi. Tämä siksi, etteivät uskontoon mielletyt epärationaaliset ajatukset tai näkemykset vaikuttaisi esimerkiksi poliittisiin päätöksiin.

Tutkimuksen sosiaalinen viitekehys

Olen tutkimuksessani huomoinut muutaman eurooppalaiseen yhteiskuntaan vaikuttavan seikan tai ilmiön. Ensinnäkin, Euroopan Unioni on viime vuosikymmenellä määritellyt yhteisiä periaatteita jäsenmaidensa maahanmuuttajien integraatiolle. Periaatteissa korostetaan, ettei integraation tule perustua ainoastaan yhteiskunnan hyödyn maksimoimiseen, vaan myös maahanmuuttajien intressit on otettava huomioon. Toiseksi, monikulttuurisen luonteensa vuoksi Euroopan valtioilla on yhä vaikeampi ylläpitää yhteenkuuluvuuden ja solidaarisuuden tunnetta kansalaistensa välillä.

On myös huomattava, etteivät kansakunnan kollektiiviset symbolit, osana sen pyhää historiaa enää voi yhdistää kaikkia kansalaisia, koska etenkin maahanmuuttajilla on vaikea mieltää symboleja omikseen. Voidaankin sanoa, että kansalaisia yhdistävät siteet ovat viime vuosikymmeninä heikentyneet.

Sekularisaation vuoksi Euroopan valtiot eivät voi myöskään enää ylläpitää uskonnollista muistiaan. On kuitenkin väitetty, että juuri tämä uskonnollinen, kollektiivinen muisti on toiminut kansakuntien perustana vuosisatoja. Myös tämä on vähentänyt yhteneväisyyden tunnetta kansalaisten välillä.

Mitä tulee kysymykseen uskonnon paikasta, voidaan todeta, että Euroopassa on viime vuosina tapahtunut uskonnon purkautumista yhteiskunnan julkiselle alueelle ainakin kolmessa mielessä. Ensinnäkin islam uskontona kyseenalaistaa käsityksen, jonka mukaan uskonnon ei tulisi vaikuttaa yhteiskunnan julkisella alueella. Islam ei tunnista ajatusta uskonnosta vain yksilön henkilökohtaisena asiana. Toiseksi, vaikka 1970 ja 80-luvuilla sosiologien oletama oli, että uskonnon vaikutus yhteiskunnissa alati heikkenee, näyttää siltä, että joidenkin valtioiden puuttuminen uskonnollisten symbolien esillä oloon, on lisännyt julkista keskustelua uskonnon oikeasta paikasta.

Näiden lisäksi on huomattava, että uskonnon paikkaan liittyvät kysymykset ovat perustavia etnisyyden sekä yksilöllisen ja kansallisen identiteetin kannalta. Uskonto on myös olennainen tekijä puhuttaessa kansalaisten tasa-arvoisesta ja oikeudenmukaisesta kohtelusta nykyajan moniuskontoisissa yhteiskunnissa.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Tutkimukseni teoreettisen viitekehysten muodostaa kahden viime vuosikymmenen aikana yhteiskuntafilosofian piirissä käyty keskustelu oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Keskustelun kaksi keskeistä kysymystä ovat, miten taataan yhteiskuntarauha eri katsomuksia kannattavien kansalaisten välillä ja kuinka kansalaisten välisen tasa-arvon pitäisi toteutua.

Kysymystä yhteiskuntarauhan ylläpitämisestä, olen lähestynyt amerikkalaisen filosofin John Rawlsin teorialla oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Rawlsin teoria perustuu ajatuskokeiluun, hypoteettiseen päätöksentekotilanteeseen, joka tapahtuu tietämättömyyden verhon takana. Rawls kysyy, mitkä periaatteet ihmiset valitsisivat yhteiskunnan johtaviksi arvoiksi, mikäli he eivät etukäteen tietäisi omaa sukupuoltaan, sosiaalista asemaansa ja olennaisesti omaa käsitystään hyvästä elämästä. Toisin sanoen, minkälaiset periaatteet ihminen valitsisi, mikäli ei tietäisi tulisiko hän olemaan nainen, mies, katolinen pappi, hippi, juppi, punkkari, ateisti jne.

Rawlsin mukaan tällaisessa tilanteessa järkevät ihmiset varmistaisivat oikeuden elää juuri sellaista elämää, jonka he katsovat arvokkaaksi. Järkevät ihmiset ymmärtäisivät, että ainoastaan

liberalistiset periaatteet takaisivat tämän mahdollisuuden kaikille. Siksi he hyväksyisivät nämä arvot yhteiskunnan toimintaa johtaviksi periaatteiksi, vaikka eivät ehkä pitäisikään niitä tavoiteltavina omassa elämässään. Rawlsin teoria perustuu rationaalisuuteen ja puolueettomuuteen.

Kysymystä kansalaisten tasa-arvoisesta kohtelusta on työssäni lähestytty argumentilla, jonka mukaan kulttuurisille vähemmistöille tulisi myöntää tiettyjä ryhmäsidonnaisia oikeuksia. Näillä voitaisiin taata vähemmistöryhmien jäsenille tasa-arvoinen asema valtaväestöön kuuluvien kansalaisten kanssa. Kanadalainen yhteiskuntaufofilofo Will Kymlicka jakaa periaatteessa Rawlsin teorian päälähtökohdat, mutta on samalla sitä mieltä, että Rawlsin teoria on olennaisesti puutteellinen. Se ei huomioi kulttuurin ja sen tradition merkitystä identiteetille. Kymlickan mukaan tietämättömyyden verhon takana ihmiset varmistaisivat myös, ettei se kulttuuri, jonka jäseniä he tulisivat olemaan, olisi epäedullisessa asemassa muihin kulttuureihin nähden.

Kymlicka katsoo, että tällä hetkellä monietnisisä yhteiskunnissa tiettyjen vähemmistöjen edustajien on vaikea ylläpitää kulttuurisia käytäntöjään. Kuitenkin juuri mahdollisuus toimia täysipainoisesti kulttuurin sisällä tekee ihmisten elämästä arvokkaan. Kyse on myös traditioiden säilymisestä. Traditiot ovat ihmisille välttämättömiä ja niiden katkeaminen voi aiheuttaa henkistä pahoinvointia ja syrjäytyneisyyttä. Kymlickan argumentti on mielenkiintoinen siksi, että sekä Ruotsissa että Hollannissa maiden ensimmäiset maahanmuuttajia koskevat linjaukset perustuivat ajatukseen, että yhteiskunnan tulee aktiivisesti tukea vähemmistökulttuurien ylläpitämistä.

Olen viitannut myös Charles Tayloriin argumenttiin kulttuurien suojelemisen puolesta. Taylorin ja Kymlickan ero on siinä, että vaikka Kymlicka on valmis tukemaan vähemmistökulttuureja, hän rajaa tuen kriteeriksi jäsenten oikeuden valita itsenäisesti oma hyvän elämän käsityksensä. Tämä jättää mm. ei-liberalistisia arvoja kannattavat uskonnolliset vähemmistöryhmät vaille suojelelun oikeutusta. Taylorin argumentti ei puolestaan aseta tuollaisia rajoitteita.

Työkalut uskonnon 'oikean' paikan arvioinnissa

Uskonnon paikan arvioinnissa olen soveltanut Kim Knottin metodologista mallia uskonnon paikantamisessa sekä Émile Durkheimin teoriaa uskonnosta. Molemmat ovat olleet työssäni käytökelpoisia työkaluja siinä, miten ne mallintavat sosiaalista maailmaa ja selittävät sen toiminnan lainalaisuuksia.

Knottin mallia olen soveltanut julkisen ja yksityisen välisen rajapinnan tutkimisessa. Malli perustuu ajatukseen selkeästi tunnistettavista alueista. On olemassa tiettyjä perusoletuksia, uskomuksia tai tapoja ajatella, jotka muodostavat uskonnolliseksi kutsumamme alueen. Samoin on tietynlaisten oletusten joukko, joka taas muodostaa maallisen, sekulaarin alueen. Alueiden välillä on tietynlainen kamppailuasetelma, koska niihin kuuluvat perusoletukset ovat toisensa poissulkevia. Jaottelu juontaa juurensa 1600-luvulle. Alueiden sisällöt ovat muuttuneet aikojen

kuluessa kuitenkin niin, että tunnistettavuus on säilynyt. Pääasiallisesti olen keskittynyt siihen, miten poliitikot ja virkamiehet ovat suojanneet yhteiskunnan julkista, maallista aluetta uskonnon vaikutukselta. Lisäksi olen arvioinut, mitkä perusoletukset tai uskomukset muodostavat maallisen alueen.

Durkheimin teorian soveltamisen lähtökohtana on ollut havainto, jonka mukaan monikulttuurisissa valtioissa on vaikeaa ylläpitää yhtenäisen kansakunnan tunnetta. Teorian olennainen väite on, että nimenomaan uskomukset ja käytänteet yhdistävät ihmiset moraalisesti yhteisöksi. Olen tutkinut, millä tavoin kansakuntaa moraalisena yhteisönä rakennetaan ja minkä uskomusten varaan määritelmät yhtenäisyydestä ja identiteetistä perustuvat.

Tutkimuksen empiirinen aineisto

Arvioni siitä, miten monikulttuurisuutta hallitaan yleisellä tasolla perustuu Ison-Britannian, Hollannin, Ruotsin ja Tanskan monikulttuurista luonnetta ja maahanmuuttopolitiikkaa käsittelevistä julkilausumista ja poliitikkojen lausunnoista.

Opetusjärjestelyjen ja opetuksen sisältöjen analysoinnissa olen ensinnäkin selvittänyt, mitä muutoksia viime vuosina on tehty monikulttuurisuuden hallitsemiseksi. Lisäksi olen arvioinut arvo- ja uskonnonopetusta ohjaavia asiakirjoja, kuten koululakeja ja opetussuunnitelmia. Yllä mainittujen lisäksi työssä analysoitu Euroopan neuvoston (*Council of Europe*), Yhdistyneiden kansakuntien sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen uskonnonopetusta käsitteleviä asiakirjoja. Nämä tahot edustavat kansallisista intresseistä vapaata näkökulmaa. Etenkin Euroopan neuvoston päätökset ja suositukset on tarkoitettu kunkin jäsenmaan noudatettavaksi. Pääasiallisena tutkimusmenetelmänä on ollut argumentaatioanalyysi, jota olen täydentänyt diskursianalyysillä.

Keskeiset tutkimustulokset

Monikulttuurisuuden hallitsemiseksi kehitetyissä strategioissa korostuu voimakas tarve synnyttää yhteenkuuluvuuden tunne, koheesio, kulttuuritaustoiltaan erilaisten kansalaisten välille. Vaikka monikulttuuristuminen nähdään periaatteessa positiivisena asiana, ollaan siitä samalla huolestuneita. Tutkimuksen kohteena olleissa maissa on myönnetty, ettei kaikkien maahanmuuttajien integroituminen ole onnistunut. Kansakunnan pilkkoutumista osaryhmiin ei pidetä suotuisana kehityksenä. Esitetyt ratkaisumallit perustuvat mielikuvaan eheästä ja yhtenäisestä kansakunnasta.

Yhteenkuuluvuuden perustana ovat liberalistiset arvot, kuten yksilön vapaus ja sukupuolten välinen tasa-arvo. Arvokonsensuksen uskotaan synnyttävän luottamusta kansalaisten välille.

Huomionarvoista on, että tutkimuksen kohteena olleet valtiot määrittävät nykyään asiakirjoissaan kansallisen identiteettinsä em. perusarvojen kautta. Lisäksi kansalaisilta odotetaan tiettyjen velvollisuuksien täyttämistä. Nämä pitävät sisällään perushyveet, kuten solidaarisuuden, suvaitsevaisuuden ja eri kulttuurien edustajia kunnioittavan asenteen. Ymmärryksen ehtona pidetään tietoa eri elämäntavoista.

On ilmeistä, että valtiot ovat osoittaneet aiempaa suurempaa kiinnostusta kontrolloida kansalaisten arvoasenteita. Väitänkin, että valtioiden tavoitteena on luoda kansalaisille pysyvä liberalistinen mielentila. Tämä on yksi esimerkki siitä, miten jako yksityiseen ja julkiseen on muuttunut. Kansalaisten odotetaan yksityisessä elämässään toimivan yhteiskunnan ydinarvojen mukaisesti.

Mitä tulee kysymykseen kansalaisten tasa-arvoisesta kohtelusta, on ilmeistä, ettei uskonnollisille vähemmistöryhmille olla halukkaita myöntämään erityisvapauksia kulttuurin säilyttämisen nimissä. Tasa-arvo tulkitaan niin, että kaikki kansalaiset ovat oikeutettuja täsmälleen samoihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Kulttuurien säilyttäminen on jätetty yksilöiden omaksi asiaksi.

Opetuksen järjestämisen osalta voidaan todeta ensinnäkin, että sekä kansallinen että kansainvälinen kiinnostus arvo- ja uskonnonopetuksen sisältöjä kohtaan on lisääntynyt. Aiemmat järjestelyt on nähty riittämättöminä monikulttuurisuuden hallitsemisessa. Kolme keskeistä tavoitetta näyt-täisi määrittelevän opetuksen sisältöä. Nämä ovat yhteiskuntarauhan edistäminen, oppilaan tarvitsemat valmiudet toimia monikulttuurisessa yhteiskunnassa sekä oppilaiden omakohtaisen ajattelun kehittäminen. Vanhempien halut päättää opetuksen sisällöstä jäävät näiden varjoon. Näiden tavoitteiden korostamisen myötä voidaan mm. selittää, miksi tutkimuksen kohteena olleet valtiot ovat olleet kriittisiä uskonnollisia kouluja kohtaan. Kouluihin on tehty tarkastuksia, joilla on pyritty selvittämään, edistääkö niiden toiminta monikulttuurisen yhteiskunnan ja oppilaiden etuja.

Yleisesti voidaan todeta, että koulujen opinto-ohjelmiin on lisätty eri kulttuurien tuntemista ja ymmärrystä edistäviä sisältöjä. Uskonnonopetuksella näyttäisi olevan tässä keskeinen rooli. Voidaan sanoa, että uskonnonopetuksella on suuri välinearvo yhteiskuntakelpoisten kansalaisten tuottamisessa.

Arvioitaessa, miten yhteiskunnan julkista aluetta on suojattu uskonnon vaikutukselta, mielenkiintoinen havainto on, että hyväksyttävälle tiedolle on asetettu tiukat kriteerit. Tietyissä asioissa uskontojen tuottamaa tietoa pidetään jopa kategorisesti vääränä. Esimerkiksi Euroopan neuvosto on ottanut jyrkän kielteisen kannan luomisopin opettamiselle ja sellaiselle asenteelle, jonka mukaan uskontojen tuottamaa tietoa voidaan pitää vaihtoehtoisena tieteellisin metodein hankitulle tiedolle.

Uskontojen kyky tuottaa pätevää tietoa kyseenalaistetaan myös arvo- ja moraaliopetuksessa. Opetussuunnitelmissa on asetettu tavoitteeksi, että oppilaat löytävät oman näkökulmansa moraalisiin kysymyksiin. Heitä kannustetaan olemaan kriittisiä valmiiksi annetuille vastauksille. Perustelujen ja keskustelujen rooli opetuksessa on keskeinen. Etenkin kansainvälisten toimijoiden asiakirjoissa korostetaan myös, että eri katsomusta edustavien oppilaiden tulisi olla opetustilanteissa yhdessä. Tämä mahdollistaa dialogin syntyvän oppilaiden välillä. Oppilaita ei siis haluta jakaa vakaumuksen perusteella eri ryhmiin juuri siinä oppiaineessa, jonka oletetaan toimivan ymmärryksen lisääjänä.

Kysymykseen uskonnon oikeasta paikasta voidaan todeta, ettei uskontoa haluta kokonaan sulkea pois yhteiskunnan julkiselta alueelta. Toisaalta ainoastaan sellaiset uskonnolliset käsitykset ja tulkinnat, jotka eivät ole ristiriidassa yhteiskunnassa vallitsevien perusarvojen kanssa, ovat tervetulleita vuoropuheluun maallisen yhteiskunnan kanssa. Uskonnolliset instituutiot joutuvatkin entistä tarkemmin arvioimaan omaa paikantumistaan suhteessa yhteiskunnan ydinarvoihin.

Timo Himanen puolusti uskontotieteen väitöskirjaansa "Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion: Core Values and Educational Policies in Four European Nations" Turun yliopistossa 22.9.2012. Väitöskirja on saatavana e-thesiksenä osoitteessa: <http://www.doria.fi/handle/10024/78668>